

Ismertetések és bírálatok.

BALLAGI ALADÁR: *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár.* Első kötet első fele. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1904 [a belső címlapon 1903]. 8-rét, 448 l. Ára 8 korona.

BALLAGI ALADÁR 1898 nov. 7-én és decz. 5-én, 1899 febr. 6-án a M. T. Akadémia II. osztályában tartott felolvasásaiban a Nyelvtörténeti Szótárt olyan műnek mondotta, mely tévedéseinek és hiányainak következtében a nyelvkutatásra nézve nemcsak teljesen értéktelen, hanem káros is, minthogy azt, a ki rája támaszkodni akarna, lépten-nyomon vagy félrevezeti, vagy cserben hagyja. Felolvasásai kapcsán aztán 1901 februárius havában a költségvetés tárgyalásakor, két ülésben, több óra hosszant tartó megokolás és vita kíséretében indítványt tett, melyben fölhívta az Akadémiát, hogy a Nyelvört, mint kulturális haladásunk akadályát, szüntesse meg. Tanulmányát, melynek csak kivonatai voltak az említett fölolvadások, még akkor ki akarta adni a második osztály segítségével, mely nagy készséggel szavazta meg e célra a rendelkezésre álló legnagyobb összeget; de mivel ez nem volt elegendő, a II. osztály hozzájárulásért az I. osztályhoz is fordult, de ez «hozzájárulását oly feltételhez kötötte, mely épen alkalmas volt arra, hogy a munka kiadását lehetetlenné tegye». Így a könyv kiadása elhalasztódott. A Nyelvör támadó megjegyzései következtében azonban a II. osztály 1903-ban felszólította BALLAGI ALADÁRT, hogy a tudtán kívül meggyűjtött összegben kezdje meg a mű kiadását (10., 11. l.). Ez a f. é. januárius hó végén megjelent első kötet első felével meg is történt. Ez a könyv keletkezésének külső története. Belső története sokkal hosszabb; eredete régebb keletű s úgyszólván a NySz. első füzetének megjelenése idejére, körülbelül 1889-re, de legalább is befejezésére, 1893-ra vihető vissza, mert ettől fogva foglalkozott BALLAGI ALADÁR avval, hogy hibáit és hiányait felkutassa és kiderítse. Munkájában «valódi tárgyilagosság» vezette (13. l.), meg a

kegyelet, melylyel «a fiú első sorban atyja iránt tartozik», «nem pedig atyja minősített ellenfele iránt, kivel szemben kegyeletet, vagyis gyöngédséget emlegetni a képtelenség netovábbja azért is, mert SZARVAS GÁBOR egész élete a nemes magyar nemzet igazi grand siècle-je, a SZÉCHENYIEK korának minden tekintélye elleni duhaj támadásokban folyt le.» (12. l.)

A könyv maga, mely SZÉCHENYI ISTVÁN gróf szellemének van ajánlva, több részre oszlik, melyek ismét apróbb fejezetekből állanak.

Az első rész czíme: «A botlás kockázata nélkül». Ennek első fejezetében megjelöli könyvének irányát és célját. Minthogy a SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND által szerkesztett Magyar Nyelvtörténeti Szótár a Nyelvőrnek, más szóval az egész ortholog iskolának minden tekintetben legnagyobb alkotása, melyhez ennek az iránynak minden valamennyire számottevő tagja munkájával hozzájárult, ezért a NySz. mindennél alkalmasabb arra, hogy képében, mint tükörben, be lehessen mutatni a Nyelvőr irányát és voltaképeni becsértékét. A tanulság, melyet BALLAGI ebből a tanulmányból levon, az, hogy az orthologia harmincz esztendei munkásságával nyomorékká tette a magyar nyelvet, mert hívei olyan pusztán szakemberek, kik egész életükben mással nem foglalkoztak, mint a hangok megfigyelésével, s a kik ennél fogva eo ipso nem értenek a nyelv magyarázatához. Ideje, hogy a nyelv értelmezésébe visszaállíttassék a törvényhozói tisztbe a művelt magyar ember, különösen a szépíró és a költő, a szónok, a philosophiai értelemben vett embertan és múlt bűvárai. — Az első rész második fejezetében közli a NySz. megjelenése alkalmával írt hírlapi dicsőítéseket, valamint azoknak a bírálatoknak velejét is, melyek első ízben mutatták ki a NySz. hibáit és hiányait. — A harmadik fejezetben B. A. ki mutatja, hogy a nyelv emlékeinek összegyűjtésében és megóvásában nem a Nyelvőr volt az első, az a Nyelvőr, mely korlátoltságával és elvtelenségével, anyagiságával és szertelenségeivel mindelejétől fogva az átvett iránynak öntudatlan megsemmisítője volt. Nyelvtörténeti Szótár tervrajzát tettek közzé már 1814-ben KOVACHICH MÁRTON és JÓZSEF; 1833-ban HORVÁT ISTVÁN; 1865-ben pedig már az Akadémia bízta meg MÁTYÁS FLÓRIÁNT ilyen mű elkészítésével. Az előbbi két terv terv maradt, MÁTYÁS FLÓRIÁN munkája pedig a harmadik füzettel megszakad. 1873-ban SZARVAS kezdi meg újra a gyűjtés munkáját, mely 16 esztendeig, 1888-ig tartott. — A negyedik fejezet a feldolgozott források és a feldolgozók számadataival foglalkozik, melyek szerint 46 ember 16 esztendő alatt 582 munkát dolgozott fel, mégpedig 314-et KÖNNYE NÁNDOR egymaga, 241-et a szerkesztők negyvenötöd magukkal, úgyhogy ezekre évenként s egyenként egyharmadrész nyelvemlékek

feldolgozása jutott. Szól ez a fejezet továbbá az Utasításokról s a Bevezetésről, melyeknek egybevetéséből az következik, hogy maguknak a szerkesztőknek mentegőtőzései alapján az egész munkát eleve vissza kellett volna utasítani, mert mentségeik és kifogásaik egytől-egyig alaptalanok és hiúk. — Az ötödik fejezet pedig említi azt a sarkalatos okot, miért nem folyt tovább a gyűjtés; ez pedig az, hogy az Akadémia 1878 végén befejezettnek jelentette ki az anyaggyűjtést s a szerkesztés megkezdését rendelte el; ekként a forrás, a melyből a buzdtítás folydogált, teljesen bedugult. Ingyen munkára pedig senki sem vállalkozott.

A második rész, melynek czíme: Vexir-Spiel, kimutatja, hogy a szerkesztők az utasítás 22. pontjának egyikét sem hajtották végre, s így a szótár nem felel meg annak az általános s az Utasításokban külön is kiemelt főkövetelménynek, hogy minden, a mit a használó keres, könnyen és gyorsan föl legyen található. Az Utasítás pl. azt mondja, hogy az összetett szókat csak tőszavuknál kell tárgyalni, B. A. nyolcz lapnyi adattal bizonyítja, hogy ezt a szerkesztők nem követték. A többalakú szavaknak mindegyik alakját fel kellett volna venni mutatószóúl, ezt sem tették. Az idézeteket híven úgy kell hagyni, a hogy az illető forrásban előfordulnak; már pedig a NySz. majd eredeti, majd átírt alakban idézi a szavakat. Hat lapon idézi B. A. a «hontalanokat»; vagis az olyan szavakat, melyek a szövegben előfordulnak ugyan, de nincsenek beosztva a maguk helyére, úgyhogy a használó számára elvesztek. Rossz végül a Szómutató is, melynek a szócsaládosítás miatt szerteszórt szavakat betűrendben kellene adnia; ez teljesen hasznavehetetlen: kimaradt belőle sok szó; fölösen idéz egyes szavakat; olyan szavak fordulnak elő benne, melyek magában a szótárban egyáltalán nincsenek meg; bizonyító adat nélkül való szavakat fölvettek belé; sok szó a NySz. tervezetében kijelölt határon túl való forrásokból való; sok a félrevezető sajtóhiba; a szoros betűrendet felforgatja a két szerkesztő egvéni kiejtése.

A harmadik rész: Nyelvújítás és Orthologia czímmel kifejti, hogy NySz., mely a régi magyar irodalom összes szókincsének tárháza akart lenni, nem zárul határozott időponttal. A szerkesztők, mint orthologusok kizárták a szótárból a XVIII. század vége előtt keletkezett új szavak nagy részét, viszont a XIX. század irodalmából is idéznek föl egészen Cz. F.-ig. Itt BALLAGI ALADÁR megragadja az alkalmat, hogy a neologia s az orthologia meghatározását adja:

«A neologia (jelentése szerint új-beszédmód, azaz gondolatainknak új szemléletmód és új formák szerint való kifejezése) a nyelvet mint pusztá formát, csak mellékesnek és másodrendűnek tekinti a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a nyelv, hanem a

szemléleti tartalom jelenik meg főczél gyanánt, melyet természetesen nem korlátozhat az alárendelt eszköz. Teremtő erő hajtja maga alá a kifejezésmódot és beszédformát, s módosítja, gyúrja, finomítja a magatartalmi céljai szerint. A neologia korában az ember széles látókörű és nagyszabású, az erkölcsi világrend elvi berendezésű, a társadalom tagolt, s kellő distantia választja el az úrtól a parasztot. Ezzel kapcsolatban különválnak az irodalmi nyelv és népnyelv: amaz művészet, mert maga az irodalom is az; emez hétköznapi, mert a népnek az a feladata, hogy az legyen.

Az *orthologia* (jelentése szerint *helyes-beszédmód*, azaz már meglevő, kész formák szerinti beszéd) magát a nyelvet, mint kifejezésformát tekinti fődolognak és elsőrendűnek a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a tartalmi szemlélet, hanem a *kifejezésbeli forma* a főczél. A nyelvbeli kész példák analogiája maga alá hajtja a szemléleti tartalmat s bilincsekbe veri ennek megnyilatkozását. Egész rendszere, minden szellemiség megkötöttségét eredményezi. Az orthologia korában az ember szűklátókörű, pepecselő és kisszerű; a társadalom és az erkölcsi világrend nivellirozott, s tele van a világ paraszt úrral és úri paraszttal, a kik közt igazán semmi különbség nincsen. Ezzel kapcsolatos az irodalmi és a népnyelv közti különbség megszűntetése: az egyformásítás rendszerint mindkettőt egyaránt póriássá teszi, mert a *többség* szerint igazodik minden.»

Ezek után a kódexektől GVADÁNYI-ig haladva kimutatja, hogy örökös mássálevés, formák elhalása és újulása révén mindig volt, hogy tehát a nyelvújítás határait önkényesen megállapítani nem lehet; így aztán a szerkesztők egyoldalú orthologus céljuknak megfelelőleg hol elhagytak, hol fölvettek egyes adatokat. Bizonyítékul idézi ADÁMI MIHÁLYT, sok új szó gyártóját, kinek szókészlete nagyjában SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1708-iki kiadásából való, melynek német részét a magyarul nem tudó BEER KRISTÓF is szerkesztette. A szerkesztők ADÁMI egyik-másik adatát fölveszik, bár nyilvánvaló, hogy új szó, de fölveszik teljesen helytelen BEER-féle német értelmezéseit is; másokat pedig mellőznek.

A könyv negyedik része a források feldolgozásáról szól. Ebben a részben B. A. azt bizonyítja, hogy az állítólag feldolgozott forrásművek közül, a Halotti Beszédtől GVADÁNYI-ig tulajdonképen egyetlen egy sincs, mely igazán föl volna dolgozva, s így a NySz. egyáltalán nem felel meg az Utasítások 2. pontjának, mely szerint a szók első előfordulásának biztos megállapítására kell törekednie. Ennek bizonyítására B. A. régi nyelvünk minden időszakából végig vizsgálja a legfontosabb és legjellemzőbb forrásokat: először a Halotti Beszédet, a régebb Königsbergi Töredéket, ANONYMUST, KÉZAIT, a törvényeket, a Váradi Regestrumot; ezeknek a feldolgozása igen hiányos. Következnek a kódexek; itt is csupa félreértéssel, hibával, módosítással talál-

kozunk, pedig eredetileg éppen csak a kódexek feldolgozása volt a NySz. feladata. A szerkesztők és gyűjtők nem hasonlították össze a különben is bihetetlenül rosszul kiadott kódexek amúgy is homályos, idegenszerű, következtelen magyar szövegét az eredeti latinnal, úgyhogy a szavak valódi jelentése sokszor meg sem állapítható. De különben is össze vannak keverve az adatok, források, idézett lapszámok, úgyhogy a kutatót teljesen cserben hagyják. B. A. ezután 25 lapon olyan adatokat sorol föl, melyeket a NySz. újabb kódexekből idéz, holott már régiekben is megvannak; ezután 175 lapon azokat, melyeket a NySz. csak új- és legújabbkori írókból, felerészben csak újabbkori szótárakból ismer, holott a kódexirodalom már széltére használja őket. Ugyanezt bizonyítja PESTI GÁBOR meséinek, a XVI. századi költőknek stb., a régi szótárak, a XVII. századi irodalom jeleseinek megvizsgálása.

Ez volna rövid foglalata BALLAGI ALADÁR könyvének, mely 28 ívével csak első fele az első kötetnek s így még hosszú folytatást ígér. Az ismertetés szűk korlátai között tartózkodtunk mindennemű bírálattól és megjegyzéstől s lehetőleg B. A. saját szavaival vázoltuk a könyv tartalmát; az adatok helyességének megvizsgálása s az eredmények méltatása nem volt feladatunk.*)

FIGYELŐ.

---

*) Ez csak előzetes ismertetés. Erdemlegesen majd akkor foglalkozunk a munkával, mikor az egész megjelent.

A szerk.